

Dış Ticarete Ulusal (Yerli) Para Cinsinden (Kliring) Takas ve Ödeme İşlemlerinin Uygulanabilirliği: Türkiye Uygulaması İçin Durum ve Gereksinimler ¹

The Applicability of Local (National) Currency Payments and Its Clearing in Foreign Trade: Situation And Requirements For Turkey's Practice

Cüneyt DİRİCAN, İstanbul Arel Üniversitesi, Türkiye, cuneytdirican@arel.edu.tr

Öz: 2008 yılında küresel finans krizine yol açan ABD'deki konuta dayalı ikinci el VDMK işlemlerinin çöküşü sonrasında sıfır ve eksi seviyelerde faiz uygulayan merkez bankaları ve 2000'den sonra hızlanan parasal genişleme politikaları ile kur savaşları tartışılmaya başlanmıştır. Başta ABD 2016 seçimleri sonrasında artan kontrollü dış ticaret ve korumacılık uygulamaları ve Brexit ile beraber ticaret savaşları ön plana çıkmıştır. Dış ticarete açık veren ve cari açık sorunu yaşayan veya ambargolar ile yaptırıma uğrayan ülkeler, yabancı sermaye ile bunların finansmanında zorlandıkça, FED'in faiz arttırımı ve bilanço daraltması aksiyonları dahilinde yeni çözüm ve önlemleri aramayı hızlandırmıştır. 2008 sonrasında Çin Yuanı, IMF SDR gibi yeni rezerv para arayışlarına benzer şekilde ulusal paralar ile dış ticaret ödemelerinin yapılması bunlardan biridir. 2013 Mayıs ayında FED Başkanı Bernanke'nin faiz arttırım ve varlık alımı azaltım sinyali konuşmasını takiben Türkiye'de kurlarda yukarıya doğru hızlı ivmelenme yaşanmıştır. İthalata dayalı sektörlerdeki döviz maliyetlerin artışı ve makro verilerdeki durağanlık emareleri inşaat ve KOBİ'ler başta olmak üzere kamu teşviklerini gündeme getirmiştir. Yerli malı kullanımı gibi yerli (ulusal) paralar ile dış ticaret ödemelerinin gerçekleştirilmesi ve dolarizasyon etkisinin azaltılması önemli başlıklardan biri olmuştur. Bu nitel çalışma ile (muhabir) bankacılık gereksinimleri, vergi, muhasebe, takas, kur riski gibi çok farklı boyutlardan konu tartışılarak; uygulamadaki ihtiyaçlara yönelik çözümler ve dikkat edilmesi gereken konular incelenmektedir. Akademik yazındaki benzer çalışmaların yok denecek kadar az olması bu çalışmanın bir yol haritası olarak önemini daha çok öne çıkarmaktadır. Kamu, hanehalkı, firma, ülke gibi farklı taraflar adına incelenmesi gereken başlıklar bulunmaktadır. Sonuç olarak, milli paralar ile dış ticaret ödemeleri ve takası birçok farklı boyuttan değerlendirilmesi ve üzerinde çalışmalar gerektiren önemli bir konudur.

Anahtar Sözcükler: Kliring, Ödeme Sistemleri, Dış Ticaret, Barter, Muhabir Bankacılık

Abstract: In 2008, after the secondary market's mortgage asset-backed securities transactions collapse in the US, which led to the global financial crisis, central banks that applied interest rates at zero and minus levels and their monetary expansion policies accelerating after 2000 and especially after 2008, caused to discuss the foreign exchange rate wars. Custom-controlled foreign trades and protectionism practices, particularly after the US 2016 presidential elections and with Brexit, trade wars have come to the fore. The countries that have deficit issue in their foreign trade operations and experienced deficit problems in their current account or suffered by embargoes accelerated the search for new solutions and measures within the scope of FED's interest rate hike and balance sheet narrowing actions as they had difficulty in receiving foreign capital investments and current account financing. Following 2008, like Chinese Yuan, IMF SDR, the search for new reserve money as well as the national currency usage in foreign trade payments are some of them. Following the May 2013 Chairman Bernanke's signal on interest rate rise and reducing asset purchases by the Fed, Turkey has experienced rapid upward acceleration in exchange rates. The increase in foreign exchange costs in industries based on imports and the signs of stagnation in macro data have brought public incentives, particularly in construction and SMEs, into the agenda. Usage of domestic (national) currency in foreign trade payments, as well as the reduction of the dollarization effect, have been important topics. With this study, the topics such as the (correspondent) banking requirements, tax, accounting, clearing, exchange rate risk are discussed; solutions, suggestions, and issues to be considered are examined. The lack of similar studies in the academic literature highlights the importance of this conceptual study as a road map. There are many angles that needs attention on behalf of different parties such as public, household, firm and country in order to successfully implement local currencies usage in foreign trade. Consequently, foreign trade payments and its clearing with national currencies are an important issue that requires evaluation and work on many different dimensions.

Keywords: Clearing, Payment Systems, Foreign Trade, Barter, Correspondent Banking

1. Giriş

İnsanlığın parayı değişim, ödeme ve para politikası enstrümanı olarak kullanmaya başladığı ilk günden bu yana para ve yönetimi ile ilgili konular iktisadi politikalarda ve akademik literatürde sıkça tartışma konusu olmuştur. Literatürde merkez bankacılığı ve bağımsızlığı, enflasyon, faiz ve para arzı ilişkisi, kripto paralar ve elektronik para, bankacılık ve borsacılık, para ve sermaye piyasaları, ödemeler bilançosu ve döviz kurları, portföy yatırımları ve sermaye hareketleri, kamu finansmanı, mevduat ve kredi ilişkisi, endojen, içsel ve dışsal para arzı, iktisadi para teorileri, dış ticarete döviz ve Foreks gibi paranın farklı birçok alt başlığı üzerine yapılmış çok fazla akademik çalışma bulunmaktadır.

Paranın dış ticaretteki önemi, yeri ve etkileri bu alt başlıklardan önemli ve güncel olanlardan bir tanesidir. Dış ticaret teorilerinde, çeşitli iktisat okullarında ve teorilerinde ulusların ticareti ve bunun etkileri, ilişkileri, iktisat ve finansın çeşitli boyutları ile ilişkileri makro başlıklar olarak yine yazında sıkça tartışılmıştır. Ancak, döviz işlemlerinin takasının ve dış ticarete ödemelerin (ve ulusal paralarla yapılmasının) mikro perspektiften uygulamaya dair etkilerinin tartışıldığı

¹ Bu çalışma Cüneyt Dirican özet bildirisi olarak, "ICOAEF'18, IV. International Conference on Applied Economics and Finance & EXTENDED WITH SOCIAL SCIENCES, November 28 – 29 – 30, 2018 / Kuşadası – Turkey" Kongresinde sanal oturumda sunulmuştur ve kongre procedia özet kitapçığında basılmıştır.

akademik çalışmalara literatürde, en azından ulusal yazında, pek fazla rastlanılmamaktadır. Mikro boyuttan uygulamadan kastedilen ise güncel olarak Türkiye’de son günlerde gündeme gelen yerli (ve milli) para ile ticaret veya diğer bir deyişle ulusal para cinsinden dış ticaret ödemelerinin yapılması konusudur (Dailysabah.com, 2018, ET: 2019). Rusya’nın dış ticarete ve İran ile karşılıklı ticaretinde ABD Dolarını bırakacağı gibi benzer konular dış basında yine haber olmaktadır (Eurasiantimes.com, 2018, ET: 2019).

Bu şekilde, ulusal paralarla dış ticaret ödemeleri ve takası ile akademik yazında dolarizasyon olarak geçen para ikamesi etkilerinden kaçınılmak istenmesindeki temel neden ülke ekonomisi üzerinde döviz açık pozisyonlarının yarattığı şoklar ve öncü veya artçı olumsuz etkilerdir. Dolarizasyon ise şu şekilde tanımlanmaktadır: Hanehalkının varlıklarının önemli bir kısmını yabancı para cinsinden varlık olarak tutmasıdır. Resmi (official veya de jure) ya da gayriresmi (unofficial veya de facto) dolarizasyon olarak ikiye ayrılmaktadır. Genel olarak ekonomik belirsizlik / dengesizlik ve yüksek enflasyonun sonucudur (Álvarez-Plata ve García-Herrero, 2008: 1-34). Dolarizasyonun çeşitleri ise şunlardır: a) Fiyatlama ve muhasebe olarak döviz biriminin kullanılması, b) işlemlerin / sözleşmelerin döviz birimine endekslenmesi (real dollarization), c) dövizin para olarak işlemlerde kullanılması (para ikamesi veya ikili döviz birimi kullanımı olarak da geçer), d) finansal dolarizasyon ile kredi ve mevduat gibi varlıkların döviz dönmeye, e) sermaye kaçıışı. Sebepleri arasında ise; i) kötü mali göstergeler (enflasyon) ve parasal politikalar, ii) spekülasyon veya risk yönetimi nedeni ile portföy çeşitlendirmesi, iii) kurumsal finansal yapının güvenilirliğinin azlığı, iv) münzam karşılık, finansal piyasaların derinlik ve ürün çeşitliliği gibi sorunları, v) sermaye hareketleri bulunmaktadır (Staines, 2014: 1-27). Chávez (2012) çalışmasında Corbo’ya (2002) atıf yaparak üç grupta kategorize ettiği döviz kuru sistemlerini özetlemiştir: a) ağır rejimler (dolarizasyon, parasal birlikler (Euro gibi), para kurulu (currency board)), b) orta rejimler (sabit veya ayarlanabilir bantlar, kayan pariteler / bantlar, hedef aralıklar), c) serbest rejimler (dalgalı kur) (Chávez, 2012: 1-19).

Dış ticarete yerli para ile takas yapılması konusu sadece 2018 yılında, özellikle Nisan sonrası ve Ağustos ayında gördüğü zirve sonrası, döviz kurlarındaki volatilité (dalgalanma) nedeni ile güncel bir konu haline gelmemiştir veya sadece Türkiye’nin konusu değildir. Bretton Woods ve Smitshonian Antlaşmaları döviz kuru sistemleri üzerinde günümüzde hala etkileri hissedilen önemli gelişmelerdir. Bunların sonucu olarak optimum para bölgesi (Eğilmez, 2012) uygulaması olarak “Avrupa (Para) Birliği (EU - EMU)” ve Avro (Euro), “Tek Avrupa Ödeme Sistemi (SEPA – Single European Payments Area)” ve “Uluslararası Banka Hesap Numarası (IBAN – International Bank Account Number)” gibi başlıkların yanında dış ticaret ve cari açık kalemleri üzerinden kur ve ticaret savaşları, gümrük birliği, Brexit gibi gelişmeler yaşanmıştır. Öte yandan ABD Dolarının (USD) dünya ticaretindeki baskınlığı ile çapraz kur sisteminin dalgalı döviz kuru sistemlerinde yarattığı arbitraj ve spekülasyon fırsatlarını ve döviz kuru riski dengelemesi (hedging) gereksinimlerini doğurması, başta bu ikisinden hareketle Foreks piyasalarının gelişimine de neden olmuştur. Öte yandan altın ve petrol gibi emtia fiyatlarındaki hareketlerin döviz kuru üzerindeki etkilerine son yıllarda kripto paralar da eklenmiştir.

Makro anlamdaki bu başlıkların ülkelerin ithalat, ihracat, görünmeyen kalemler, cari denge hesabı, sermaye ve finans hareketleri başta olmak üzere ödemeler bilançolarındaki etkilerinin yanında, bunlardan hareketle veya bunlara etki edecek şekilde başta merkez bankalarının dış varlıklar kalemine, rezerv kalemlerine, buradan hareketle para arzına, açık piyasa işlemlerine, politika faiz oranlarına doğrudan veya dolaylı etkileri olmaktadır. Keza ülke hazinelerinin ihalelerinde kamu finansmanı maliyetlerine, borsalarındaki endekslerin hareketlerine ve yönüne, para ikamesi veya dolarizasyon gibi başlıklara aynı şekilde etkileri olmaktadır. Kamu kesiminin dışında reel kesimin, finansal kesimin, hane halkının borçlanması veya tasarrufları üzerinden bankacılık sistemine, kredi genişlemesine veya sıkışmasına, ülkenin üretim imkanlarına ve teknolojik gelişim seviyesine bağlı olarak mal ve hizmet fiyatlarının genel seviyesine, dolayısı ile enflasyon oranlarına kadar bütün döngü etkilenmektedir.

Ülke ekonomilerinin kambiyo rejimlerinin serbestlik veya kontrol seviyelerine bağlı olarak dış ticaret ve para (döviz) hareketleri yukarıdaki tüm bu başlıklarla alakalıdır. Gelişmekte olan ekonomilerde veya kırılğan ekonomilerde, başta Dolar ve Euro olmak üzere döviz kurlarındaki dalgalanmalardan (volatilité) ülke ekonomisindeki makro kalemlerde daha az etkilenmek adına, ulusal paralarla dış ticarete ödeme ve takas yapılması gündeme gelmektedir. Konu sadece ulusal para ile alakalı olmayıp aynı zamanda yerli ve milli üretimle de alakalı / desteklenmesi gereken bir konudur. Çünkü dış ticarete ulusal para ile ödeme ve takas yapılabilmesi için ihracatın ithalatı karşılama oranı da önem arz etmektedir. Benzer şekilde sermaye ve finans hareketleri de konuyla doğrudan alakalıdır.

Dolarizasyon etkilerinin rakamsal ve makroekonomik açıdan analizi bu çalışmanın kapsamında değildir. Dış ticarete ulusal para (yerli ve milli para) cinsinden ödeme ve takas işlemlerinin Türkiye’de uygulanabilir ve yaygın hale getirilmesi perspektifinden ilgili tüm temas noktalarındaki gereksinimlerin incelenmesini, olası etkilerinin, fayda ve sonuçlarının, ilgili ve etkilenecek başlıklar üzerinden kavramsal ve operasyonel olarak tartışılması bu çalışmanın ana konusu olacaktır. Konunun genişliği nedeni ile en kritik ve direkt etkilenecek başlıklar çalışmada tartışılmıştır ve uygulamaya yönelik öneriler getirilerek literatürdeki limitli ulusal çalışmaların zenginleştirilmesi amaçlanmaktadır. Ayrıca kamuda ilgili politika uygulayıcılarına ve diğer ilgili kurumlara güncel bulgular üzerinden bilgi verilmesi ve konunun fiiliyata geçmesine dair katkı sağlanması amaçlanmıştır. Bu çalışmanın sonucu olarak, uygulamada birçok başlıkta değerlendirme yapılması gerekliliği, mevzuatsal düzenlemeler dışında operasyonel ve organizasyonel düzenlemeler gerektiği, fayda & maliyet analizleri ile SWOT analizlerinin hedef ülkeler bazında ayrı ayrı yapılmasının faydalı olacağı, öte yandan baz (rezerv) paraların dünya ticaretindeki payının etkinliği sürdükçe ulusal paralarla ticaretin beklentilerin öncelikle bir kısmına cevap verebileceği, bu konuda uygulamanın başarısı için kapsamlı bir çalışma grubunun kurulması ve başka akademik çalışmalarla desteklenmesi gerektiği sonucuna varılmıştır.

2. Ulusal Para Cinsinden Ödeme ve Takas İşlemleri Literatür Taraması

Baz (rezerv) paralar dışındaki farklı dövizlerin (ulusal paraların) akreditifli ödeme, “SWIFT’le (Society for Worldwide Interbank Financial Telecommunication)” ödeme, forfaiting, ihracat faktöringi gibi dış ticarete ilk akla gelenlerden farklı olarak, dış ticarete ödemelerde ve takasta kullanımı ulusal ve uluslararası akademik yazında uygulama / operasyonel boyuttan çok fazla çalışılmış bir konu değildir. Literatür taramasında rastlanılanlar ise daha çok makro iktisadi boyuttan para teorileri, merkez bankacılığı, politik iktisat, dış ticaret kuramları perspektifinden incelenmiştir. Türk Lirası ile karşı tarafın döviz biriminden dış ticaret ödemesi ve takası yapılabilmesi konusu ise özellikle 2008 sonrasındaki kur ve ticaret savaşlarının artan dozu ışığında, “ABD (Amerika Birleşik Devletleri) Merkez Bankası FED (Federal Reserve)” başkanı Ben Bernanke’nin 2013 Mayıs ayındaki açıklaması ile gelişmekte olan ülkelerin ulusal para birimlerinde ABD dolarına karşı yaşanan değer kayıplarının artması, 2018 yılında ise Nisan sonrasında Türkiye’de hızla yaşanan değer kaybı ve volatilité ışığında yürütmede olan idarenin ön plana çıkardığı bir konudur ve ekonomi basınında sıkça yer almaya başlamıştır. Ulusal ve uluslararası literatürde daha çok makro boyuttan yer alan konuyla direkt veya indirekt ilgili veya benzer konulu çalışmalar ve gelişmeler şu şekilde listelenebilecektir:

Karabıyık (2008) çalışmasında, uygulamada başta ABD olmak üzere dünyanın çeşitli ülkelerinde yaygın olarak görülen e-çek ödeme yöntemini incelemiş ve e-ticaret kapsamlı internet bazlı ödemeler için kullanışlı bir alternatif olduğu sonucuna varmıştır (Karabıyık, 2008: 155-166).

Literatürde sıkça yer aldığı üzere reel efektif döviz kurunun dış ticaretle bağlantısı yine akademik yazında tez ve makale seviyesinde sıkça işlenmiş konular arasındadır. Karagöz ve Doğan’ın çalışmasında (2005), ulusal paranın baz para olarak kabul edilen ABD Doları karşısındaki değer kaybını kısaca devalüasyon olarak tanımlamış ve bazen ekonomi politikası olarak ülkenin cari açığının düşürülmesi amacı ile yürütme tarafından tercih edilebildiğini belirtmiştir. Çalışmalarında 1995-2004 arasındaki 114 dönemlik ithalat, ihracat ve reel efektif döviz kuru durağanlaşma ve bütünleşme analizlerine bakmışlar ve sonuç olarak gecikmeli olarak bunların bütünleşik olduklarını, kurun ihracat üzerinde limitli ve geçici bir etki yaptığını belirtmişlerdir (Karagöz ve Doğan, 2005: 219-228).

Yavuz (2009) çalışmasında kamunun borç yönetimi için yabancı para cinsinden borçlanmasını incelemiş ve literatürde bunun sebepleri arasında finansal piyasaların derin olmaması, ulusal paraya olan güvenin azlığı ve değer kaybı beklentisinin varoluşu, finansal kurumların prestij açısından döviz tercih etmesi gibi başlıkları göstermiştir. Orijinal günah, uyumsuzluk problemi, “Guidotti-Greenspan Rasyosu” gibi nedenlerle döviz cinsinden borçlanmaların tercih edildiğini ifade etmiştir. Bu durumun yatırımlar, risk yönetimi, faiz maliyetleri gibi hususları etkilediği, Türk Lirası cinsinden senetlerin yurtdışına ihracatı sonuç olarak tartışmıştır (Yavuz, 2009: 277-292).

Özkan (2012) çalışmasında, takas usulü ticaret (barter) sisteminden ve Türkiye’nin geçmişte yaptığı ikili ve üçlü antlaşmalardan ve geçici olarak kullanım faydalarından bahsetmiştir. Almanya dışındaki örneklerde, Fransa, İngiltere gibi ülkelerle malların takası üzerinden yapılan işlemler pratikte pek işlevsel olmamıştır. Almanya ile yapılan işlemlerde Türk ürünlerinin Almanya’da ikame üretilmemesi işlevsel kalmasında en büyük rolü oynamıştır. Fransa ile ticaret takası şeklinde yapılan işlemlerin %94’ü mal, kalanı “TCMB (Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası)” üzerinden açılan hesapla para şeklinde yapılmıştır. Almanya dışındaki örneklerin başarılı olmaması ise hususi takası gündeme getirmiştir. Ancak 2. Dünya Savaşı dönemine denk gelen bu takas şeklinde yurtdışındaki satıcılar malın fiyatı, satışı gibi konularda Türk satıcılara göre daha ihtiyatlı davranmışlardır. Madenlerin ve tarım ürünlerinin ihracatı gündeme getirilmiş, Türkiye ise madenlerinin satışı yerine takas usulü ile bu süreci aşmıştır ve nakit sıkıntısı çekilen dönemlerde bu yöntemin izlendiği görülmüştür. Savaş döneminde Türkiye’de dış ticarete barter payı %80 seviyesine kadar çıkmıştır (Özkan, 2012: 89-96).

Aşar (2016) yüksek lisans tezinde barter ile takas sistemlerini incelemiş ve barter sistemini özetle şu şekilde tanımlamıştır:

Malların değiş tokuşunu faiz yükü barındırmaksızın sağlayan en iyi koşullarda pazar bulup alışverişin oluşmasını sağlayan takas sistemidir. Barter çeşitlerini ise şu şekilde kategorize etmiştir: a) Clearing (Perakende), b) Kurumsal, c) Kiralama (Leasing), d) Factoring, e) Borç Denge Sağlamalı, f) Toptan, g) Uluslararası (Countertrade). (Aşar, 2016: 1-138).

Uluslararası barter yönteminde iki veya daha fazla ülkenin takas (kliring) anlaşması çerçevesinde satmakta veya tahsilinde zorlandıkları (ambargo, ürün yetersizliği, döviz rezervlerinin yetersizliği gibi) malların karşılıklı takası sözkonusudur. Dövizde tasarruf, yeni pazarlara giriş, ülkelerin yakınlaşması gibi avantajlarının yanında serbest ticarete kuralların bozulması, başka ülkelerle denkleştirme ve ödemede kullanılamaması, fahiş fiyat ya da kalite sorunu olan mallar, bürokratik konular, mukayeseli üstünlük ve rekabet gibi dezavantajlarının varlığı sözkonusudur (Aşar, a.g.e., 2016: 1-138). Barter sistemi kalıcı değil geçici durumlar için avantaj sunmaktadır, bu nedenle ulusal paralarla dış ticaret takası ve ödemelerinde bir alternatif değil, Özkan’ın (a.g.e., 2012) çalışmasındaki gibi Türkiye pratiğinden hareketle geçici bir enstrüman olarak daha fayda sağlayacaktır.

Ersun ve Arslan (2010) çalışmasında, İslam ülkelerinin arasındaki ticarete “Çok Taraflı Kliring Birliği” kurulmasını önermişler ve bununla ilgili nedenleri ve gereksinimleri tartışmışlardır. İslam ülkeleri arasında ekonomik anlamda çok gerilerde olanların varlığı, ülke para birimlerinin değersizliği gibi unsurlar ışığında ticarete dayalı takas veya ifade edildiği üzere “karşılıklı takas” ya da diğer ifade ile “parasız ticaret” önerilmektedir. Parasız takas denildiğinde akla trampa ekonomisi gelmektedir. Fason imalattan, buy-back’li yöntemlere, swap işlemlerden açık hesaba kadar farklı karşılıklı takas türleri olduğu belirtilmiştir. Clearing (Kliring) ise kelime anlamı ile temizlemeye denk gelirken ödeme ve takas

sistemlerinde ise mahsuplaşma, mutabakat işlemlerine karşılık gelmektedir. Ülkeler arasında kliring işlemleri ya bir kamusal şirket üzerinden ya bir ofis üzerinden veya merkez bankaları üzerinden gerçekleştirilmektedir. Takasta mallar genelde birbiri ile alakasızdır ve teslim süreleri iki yıla kadar çıkabilmektedir. Çalışmada önerilen Kliring Birliği'nin amaçları ise parasal birliğe giden sürecin önünün açılması, yerli ve milli paralarla ticarete imkân sağlanması, ülkelerin ödemelerde kolaylığa kavuşması şeklinde açıklanmıştır. Faydaları olarak ekonomilerin dışarıya açılmasına yardımcı olması, dışarıdan borçlanılmaya alternatif çözüm sunması, kambiyo rejimi kontrolüne yardımcı olması, dış ticaret ve döviz açıklarının azalması, pazarlamayı kolaylaştırması, teknolojik alanda transferi ve gelişimi mümkün kılması, ülkenin ihtiyaç duyduğu malların teminini kolaylaştırması şeklinde açıklanmaktadır. Böyle bir kliring birliğinin oluşması için geçilecek süreci ise fikir, analiz, strateji, yönetimlerin desteklemesi ve uygulamaya dönük organizasyon olarak şemalaştırmışlardır. Sonuç bölümündeki önemli çıkarımlardan birisi ise petrolün kliring dışında tutulmasının Türkiye özelinde daha doğru olacağı, tarım ürünleri açısından ise faydalı olacağı şeklindedir (Ersun ve Arslan, 2010: 172-190).

Başaran (2010) "SSCB (Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği)" ve Rusya Federasyonu'nun dış ticaret gelişimini incelediği makalesinde, Gorbacov ve özellikle Yeltsin sonrasında Rusya Federasyonu'nun Batı uygulamalarına daha çok yaklaştığını anlatmıştır. Dış ticaretin merkezi yapılmasının, yani devletin ihraç mallarını satın alarak konvertibl paralar üzerinden ihraç etmesi veya ithal malları satın alarak düşük fiyatla iç pazara satması durumunun, Rusya Federasyonu'na geçiş sonrasında devam ettiğini ancak dış ticaret dengesini bozduğunu ifade etmiştir. İthalat serbestisinin ihracata göre daha esnek olmasının 1994'e kadar sürdüğünü aktarmıştır (Başaran, 2010: 101-134).

Faizden (ve enflasyondan) bağımsız bir para çıkarılması fikri 1890'da Silvio Gesell'in teorisinden hareketle yine iktisatta ve uygulamada yer bulmuştur. Paranın kullanımına bir komisyon, ücret uygulanması halinde bireylerin bunu elinde daha kısa sürede buldurmak isteyeceği fikri teorisinin özünü oluşturmaktadır. Faiz bireysel bir kazanç iken bu komisyon kamunun kazancı olacaktır. Avusturya, İspanya, Fransa, İsviçre, Almanya ve ABD bu fikri uygulamaya çalışan ülkeler olmuşlardır. Burada amaç (ülkeler arasında) ticaretin hızlanması ve serbestleşmesine yardımcı olmaktır. Avusturya'nın Wörgl kasabasında 1932-1933 yılları arasında uygulanan en başarılı olmuş modelde, bankadaki gerçek Şilin parası karşılığında %1 aylık ücretli serbest Şilin (iş sertifikaları) basılmış ve aynı sürede ticarete gerçek paranın 21 kez dolaşım hızına karşılık 463 kez dolaşan bu bağımsız paranın maliyetinden kaçmak için vergilerin daha erken ödenmesi dahi söz konusu olmuştur (Kennedy ve Kennedy, 1995: 13-14).

Altın ve diğerleri (2018), ihracatta çeşitlendirme ve büyüme arasındaki ilişkiyi inceledikleri makalesinde "Bootstrap Nedensellik Testi" uygulayarak Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde bu ikisi arasında doğrusal bir nedensellik olduğunu ortaya koymuşlardır (Altın, vd., 2018: 24-36).

Jones ve Purvis (1982), makalelerinde sabit ve dalgalı kurlar ile satınalma gücü paritesi arasındaki ilişkiden hareketle iki ülke pazarındaki aynı malın fiyatı konusuna eğilmişler ve dış ticarete konu olan malın iki ülkedeki tek fiyat prensibinin kurlardan çok teknoloji, ara malı, katma değer gibi değişkenlerden etkilendiğini, döviz spekülörlerinin malların ulusal satış fiyatları üzerindeki etkisinin incelenmesini çıkarım olarak ortaya koymuşlardır (Jones ve Purvis, 1982: 1-39).

Iwamoto (1995), makalesinde Almanların "The New Order" ile Mark'ı baz para haline getirme niyetini (Dr. Schacht and Dr. Funk tarafından ilk sunulan), Keynes'in buna karşılık ilk planında bunu dikkate aldığını ve 1941'de başladığı ve 1943'de nihailendirdiği "International Clearing Union (Uluslararası Takas Birliği)" önerisini sunduğunu ancak Bretton Woods ile bunun farklı bir noktaya taşındığını ifade etmektedir. 1932'de Almanların çeşitli dış ticaret anlaşmaları sonrası, ödemeler ve takas için doğan gereklilikleri 1934'de ticaret kontrolleri olarak duyurulmuş, "The New Order" buna karşılık 1940'da bir çözüm olarak ortaya konmuştur. Orijinal Keynes planında ise ülkelerin dış ticaret ve cari denge durumuna göre sürünen bant / parite uygulaması ile kurlar devalüe edilecektir. Ancak, baz para ABD Doları olarak kabul edilmiştir ve takas birliği projesi yerini "Uluslararası Para Fonuna (International Monetary Fund- IMF)" bırakmıştır (Iwamoto, 1995: 27-42).

Davidson (2004), Stiglitz'in 2003 tarihli "*Harvard Relations Council International Review*" dergisindeki makalesine atıfta bulunarak, finansal sistemdeki problemlerin küresel rezerv sisteminden (Dolar) kaynaklandığını, Çin ve Japonya'nın dış ticaret fazlası vererek bunu aştuklarını ancak dış ticaret fazlası olan ülkelerin başka ülkeler için dış ticaret açığı olacağını belirttiğini ifade ederek, Keynes'in uluslararası tek para teorisine ve takas sistemi önerisine benzer şekilde "International Money Clearing Unit (IMCU)" çıkarılmasının finansal sistemin geleceğine yönelik kazanım olacağını ileri sürmüştür. James Tobin, Stanley Fischer, Joseph Stiglitz gibi ekonomistlerin 2000'deki sempozyumla "World Development" yayınlanan bildirileri ile küresel finansal sisteme dair değişim önerileri getirdiğini ancak bunların pompa ile su çıkarma kadar etkisi olduğunu savunmuştur (Davidson, 2004: 591-605).

Davidson benzer şekilde bir başka bildirisinde (2008), Keynes'in öngördüğü serbest ticaret, uluslararası ödemeler sisteminde, IMF'in SDR'ına benzer fikslenmiş bir döviz birimine "International Money Clearing Unit (IMCU)" sahip ülkelerin, kendi aralarında ticaret için, bir uluslararası merkez bankası koordinasyonunda (Supranational Central Bank), kendi merkez bankalarında, halkın kullanımına açık olmayan bu döviz birimi ile ödemeler bilançosundaki uluslararası ödemeleri gerçekleştirebileceği öngörülmektedir (Davidson, 2008: 1-25).

Kregel (2015) benzer şekilde, Keynes'in iki ülkenin dış ticaret işlemlerine dayalı kliring birliği ve birim hesabı ile dış ticaret tutarı kadar takaslaşmalarını çalışmıştır (Kregel, 2015: 285-305).

Rossi (2009), yine Keynes'in ilk önerdiği model ile ülkelerin gerçek dış ticaret veya sermaye hareketlerine bağlı olarak, ülkelerin dış ticaret açıklarından bağımsız olarak para politikalarını belirleyebileceğini, bu uluslararası takas birliğinin / sisteminin ön şartı olarak bir küresel gerçek zamanlı takas / ödeme sistemine "(RTGS - Real-Time Gross Settlement)" ihtiyaç bulunduğunu savunmuştur. Çin ve ABD örnekleri üzerinden sistemin idealdeki işleyişini aktarmıştır (Rossi, 2009: 1-20).

Auboin (2012), “Dünya Ticaret Örgütü (World Trade Organization – WTO)” çalışma makalesinde, uluslararası ticarete faturalaşmada döviz tercihi (Dolar) ve kullanımını akademik yazındaki çeşitli görüşlere istinaden şu şekilde özetlemiştir: Baz paranın (Doların) süregelen alışkanlığı / durumu, ABD'nin dış ilişkilerdeki gücü, kambiyo rejiminin (Dolara) bağımlılık durumu (Örneğin, Kanada- ABD), ithalatçı ve ihracatçının pazarlık gücü ve tercihi, ülkelerin büyüklüğü, malın ikame oranı (alternatifi) arttıkça ihracatçıların ulusal paradan kaçınma durumu, çok fazla ulusal para ile dış ticaret işleminin işlem maliyetlerini dolayısı ile malın fiyatını arttırdığı, ulusal paraların volatilesi, ülkenin ve ürettiği malların pazar payı ve çeşitliliği, ulusal paraların konvertibilitesine rağmen küresel pazarlardaki likiditesi, son olarak Doların dünya ticaretindeki yüksek payı (Auboin, 2012: 1-21).

Ize ve Levy-Yeyati (2005), makalesinde Meksika Peso'sundan hareketle dolarizasyonun nedenlerini ve bundan kurtulmanın mümkün olup olmadığını tartışmışlardır. Merkez bankasının para politikalarındaki etkinliğinin ve bağımsızlığının olması ve ilgili kurumların, para ve maliye politikalarının gücü gibi ön koşulların varlığı halinde konunun tartışılmaya daha müsait olduğunu ifade etmişlerdir. Keza dış ticaret serbestisinin yüksek olduğu (liberal kambiyo rejiminin varlığı) ve ekonomisi görece küçük olan ekonomilerde dolarizasyonun daha yüksek olacağını belirtmişlerdir. Sonuç olarak, ulusal paranın kullanılmasının özendirilmesi ve güçlü mevzuat düzenlemeleri ile dolarizasyon etkilerinden uzaklaşabileceğini söylemişlerdir. Hanehalkına veya dolar geliri olmayan kesimlere döviz kredisi kullanımının kısıtlanmasının bankaların döviz likiditesine ve sermayesine, dolayısı ile finansal sektörün dengelenmesine katkı sağlayacağını ancak para politikalarının güçlü bir şekilde değişmemesi halinde dolarizasyona aynı şekilde etki etmeyeceğini ifade etmişlerdir. Keza off-shore bankacılığa yönelik önlemlerle desteklenmemesi halinde dolarizasyonun güçlenerek dışarıya sermaye kaçışına katkı sağlayabileceğini vurgulamışlardır (Ize ve Levy-Yeyati, 2005: 1-31).

Haughton (2004), Jamaika'da eşbütünleşme analizi ile dolarizasyondan kurtulmanın mevduat sigorta fonunda döviz mevduatlarına daha az garanti verilmesi ve reel kur endeksi kadar volatil olan enflasyonda dengenin sağlanması olacağı sonucuna varmıştır (Haughton, 2004: 1-26).

Bhagwati (1978), kontrollü kambiyo rejimlerinde ihracatın ve yatırımların özendirilmesi amacı ile ithalatın kontrol edilmesi veya ithalat izinlerinin kısıtlanmasının sadece dış ticaret işlemleri üzerinde değil ödeme sistemleri ve transferler üzerinde de etkisi olduğunu belirtmiştir. İsrail'de sermaye hareketlerinin, göçmenlerin sermaye transferlerinin (maaşlarının) mal şeklinde ülkeye getirilmesi (işlemin %30'una kadar ithalat izni verilmesi) veya Hindistan'da 1966'da bir ulusal savunma ödeme sisteminin gelişmesi bazı örneklerdir (Bhagwati, 1978: 7-52).

Frankel (1999), herhangi bir kur rejiminin tek başına çözüm ve yeterli olmayacağını, zaman içinde bazı ülkelerin kendi para birimlerini parasal birlik gibi uygulamalarla terk edeceğini, parasal birliklerin karşılıklı ticareti arttırdığını, kur hareketlerinde çözümün döneme ve ülkenin durumuna göre belirlenmesinin daha sağlıklı olacağını ifade etmiştir (Frankel, 1999: 1-41).

Dalgıç (2018), dolarizasyonun ekonomi üzerindeki olumlu etkisini sonuç olarak öne çıkarmış, hanehalkının reel gelirini dengelemek adına Dolara dönmesinin şirketlerin döviz borçlusu olması nedeni ile döviz finansman maliyetlerini arttırdığı ve faizleri yukarı baskıladığını ifade etmiş ancak dolarizasyondan kaçınmak için alınacak kamusal önlemler nedeni ile (makro ekonomik kalemlerde) sermaye ihtiyacı olan gelişmekte olan ülkelerde kura daha çok baskı koyacağını ve yatırımlar üzerinden büyümeye negatif etkisi olabileceğini belirtmiştir (Dalgıç, 2018: 1-58).

Çelebi (2001) çalışmasında özetle, sonuç olarak gelişmekte olan ve ithal bağımlılığı yüksek olan Türkiye'de dış ticaret açığı kapanana kadar devalüasyonların yaşanacağını ve bunun enflasyon başta olmak üzere hanehalkı üzerinde baskı yapacağını savunmuştur (Çelebi, 2001: 55-66).

Monan (2018), Chinadaily.com haber makalesinde Türkiye, Rusya, Çin başta olmak üzere dolarizasyondan kaçınmak için ulusal paralarla ticaretin arttığını, birçok ülkenin ABD tahvillerinin payını portföylerinde azalttığını, çoklu bir döviz sistemine gidildiğini özetle aktarmıştır (Monan, 2018).

3. Yöntem, Tartışma ve Bulgular

Bu çalışmanın konusu dış ticarete ulusal paralarla ödeme ve takas işlemleri olduğundan dolayı kavramsal ve kuramsal boyutlardan uygulamaya dair gereksinimler nitel olarak tartışılacak ve bulgular ile çözüm önerileri ortaya konulacaktır. Uygulama ve pratikte Türkiye açısından henüz nicel araştırma yapılacak seviyede ve zaman aralığında ulusal paralarla ticaret veri seti oluşmadığından anlamlı bir ampirik sonuç üretecek çalışma yapılması mümkün olmayacaktır. Bu nedenlerle konuya daha çok operasyonel seviyeden yaklaşmış ve farklı kesitlerdeki etkileri, sonuçları ve pratikte uygulanabilir olabilmesi adına gereksinimler ve dikkat edilmesi gereken noktalar tartışılmıştır. Öte yandan literatür kısmında görüleceği üzere uygulamaya (piyasadaki operasyonel sürece) dair limitli akademik çalışma vardır. Bu durumun ışığında, konunun dış ticaretle alakalı olması noktasında, her ne kadar konunun uluslararası uygulama boyutu ve çözüm ihtiyacı olsa da yapılan tüm tartışmalar ulusal literatüre ve ekonomimize, dış ticaretimize, finansal piyasalarımıza katkı açısından Türkiye boyutundan yapılmıştır.

32 sayılı karar, kripto paralar, muhabir bankacılıkta nostro ve vostro hesaplar, MASAK, Eurogiro ve SWIFT ödeme sistemleri, ödemeler bilançosu ve cari açık, riske açıklık (exposure) ve risk yönetimi, “T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı”, TCMB ve “BDDK (Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu)”, muhabir bankacılıkta valör uygulamaları (cut-off time), BIC Directory, vadeli işlemler ve kontratlar, dış ticaret hacimleri, görünmeyen kalemler, barter işlemler, SEPA, IBAN, parasal birlikler (Eurozone gibi), muhasebesel gereksinimler (646, 656 nolu hesaplar), vergi uygulamaları, şirketlere etkisi, Eximbank ve döviz kredileri ilişkisi, emisyon, para arzı ve enflasyon, lojistik ve ankes yönetimi,

uluslararası anlaşmalar, teşvikler, sendikasyonlar, vb. gibi birçok açıdan konunun sonuç, etki ve gereksinimleri vardır ve ulusal paralarla ödemeler ve takas işlemlerini değerlendirmek gerekecektir.

Öncelikle dış ticarete ödemeler ve ulusal paralar ile takas dendiğinde akla ilk önce (muhabir) bankacılık işlemleri ve finansal piyasalarla ilişkisi gelecektir. Bu başlık ise konunun derinliği açısından birçok alt başlık barındırmaktadır. Aktif-pasif ve risk yönetimi, hazine operasyon ve fon yönetimi, muhabir bankacılık ve sendikasyonlar, ankes yönetimi ve muhasebe, cut-off time ve SWIFT, mevzuat ve krediler, vb. gibi konuları bankacılık ve finansal piyasalar özelinde ve diğer üst başlıklar ile etkileşimi açısından şu şekilde listelemek ve tartışmak mümkün olabilecektir:

Muhabir bankacılık işlemlerinde bankaların hazine (fon) operasyon yönetimi departmanları (arka ve orta ofis) gün sonlarında muhabir bankalardaki hesap hareketlerini, bakiyeleri kontrol etmekte ve mutabakatları sağlamaktadır. Bu hazine (F/X) döviz işlemleri, görünmeyen kalem transferleri, ithalat ve ihracat bedellerinin transferi, akreditif gibi dış ticarete ödeme yöntemlerinin transferi ya da rambursman bankası ödemesi, sendikasyon veya banka bonusu ödemesi, çek bedeli tahsilatı ya da post finansman kredisi işlemi gibi birçok sebepten olabilmektedir. Bu işlemler içinse nostro ve vostro adı verilen hesaplar kullanılmaktadır. Nostro hesap yerli bir bankanın muhabir bankada tuttuğu hesaba, vostro hesap ise yerli bankanın bir yabancı banka adına kendisinde tuttuğu (açtığı) vadesiz hesaba verilen addır (Bollen, 2007: 1-33). Ulusal paralarla dış ticaret ödemesi ve takası için her iki ülkenin de karşılıklı olarak nostro ve vostro hesap tutmasına gerekecektir. Bu bankaların gün sonu mutabakat iş yükünü arttıracak, daha fazla SWIFT mesajı maliyetine katlanmasına ve cut-off saatleri (saat farkları) nedeni ile operasyonlarını 7/24 seviyesinde tutmasına neden olabilecektir. Hazine (fon) yönetimi açısından ise hem aktif – pasif (bilanço) hem risk yönetimi açısından ulusal paralarla yapılan dış ticaret ödemelerine aracılık eden bankalarda, genel teamüllerin dışına çıkılarak birden fazla bankada nostro, vostro hesap tutmanın (açmanın) bir diğer gereksinimi de Dolar ve Euro dışındaki bu döviz cinsleri için pozisyon ve risk taşınması, bu hesapların bakiye arz etmesi (beslenmesi), Foreks piyasalarda bu dövizlerin bulunması için daha fazla işlem yapılması gerekliliğidir. Bu bankaların riske açıklığını (exposure) arttıracak (çünkü bu dövizler sonuçta baz para Dolar ve Euro'ya karşı parite olarak piyasalarda fiyatlanmaya devam edecek), kısa veya uzun pozisyonların riskinin yönetimi adına daha fazla algoritma veya yazılım kullanımını veya trader'ın döviz masasında bulunmasını gerektirecek, haliyle operasyonda bunların yansımaları görülecektir. Gün içinde (cut of time, konvertibilite, parite, volatilité, ankes, vb. nedenlerle) hedge edilmekte zorlanan pozisyonların gün sonunda kur farkı veya faiz maliyetleri doğabilecek, bu durum bankanın hazine operasyonlarının operasyonel maliyet dışında karlılığını etkileyecektir. Baz paralara karşı diğer ülkelerin ulusal paralarının değer kaybı veya kazancı bankaların kambiyo kar ve zararlarını doğrusal olarak etkileyecektir. Kur farkı etkisini kısaca örnek üzerinden açıklamak gerekirse, 1.000 dolarlık bir ithalat işleminde Dolar / TL'de %1'lik değişime karşılık, aynı işlemin Rus Rublesi ile yapılması ve Dolar / Ruble paritesinde %2'lik bir değişim olması halinde bankanın kur farkından doğan karı veya zararı iki katına çıkacaktır. Şayet farklı piyasalarda arbitraj durumu oluştu ise bu üç para birimi arasındaki (çapraz kur ortada olmadığından) bu marj daha da artacak veya azalacaktır. Bu şekilde aynı senaryodaki Rus Rublesi herhangi bir nedenden dolayı Türk Lirasına karşı da değer kaybederse veya kazanırsa %2'lik makas daha çok açılacaktır. Bu durumda risk yönetimi esasları ile piyasa riski, stres testleri, BDDK'nın öngördüğü rasyolar, sermaye yeterliliği gibi birçok kalemin banka yönetimlerinde dikkate alınması gerekliliği doğacaktır. Aslında farklı döviz cinsleri ile halihazırda benzer dış ticaret veya görünmeyen kalem işlemleri veya efektif alım satımları bankalarca yapılmaktadır ve bu riske açıklık bulunmaktadır. Ancak baz paralara karşı işlem hacimleri çok düşük olduğundan bu finansal etkiler genelde bankalarca göz ardı edilmektedir.

Ulusal paralarla dış ticaret işlem hacminin artmasının bir başka etkisi kendisini bankaların ankes yönetiminde gösterecektir. Bankaların şubelerindeki efektifler gün sonunda grup işlemleri adı verilen zırlı araç operasyonu ile genel müdürlük kasasına veya TCMB ilgili şubesine devredilir. Dış ticarete ulusal paralarla işlem yapılması halinde yurda efektif getirilen ihracat bedelleri veya turistlerden temin edilen efektifler ile ödemelerin yapılması söz konusu olabilecektir. Burada işlem hacmi yüksek olan efektiflerde ihtiyaç fazlası olanlar ya TCMB'na devredilerek döviz piyasalarında değerlendirilir ve genelde baz döviz birimlerine çevrilir ya da uçakla yurtdışındaki muhabir bankalara gönderilerek aynı işlem muhabir banka ile yapılır. Burada belirgin etken işlem komisyonları veya cut-off time ya da diğer (muhabir) banka ilişkileridir. İşlem hacimlerinin artıyor olması bankaların ankesini şişirecek ve operasyonel maliyetin (işlem komisyonu, sayım maliyeti, sahtecilik kontrolleri, vb) artmasına neden olacak veya valör kaybı gibi nedenlerle bankaların bu işlemlerden doğan karlılığını etkileyecektir.

Bir diğer tartışılacak başlık ise muhabir bankacılığın yine doğasından kaynaklanmaktadır. Muhabir bankalar aracılık ettikleri işlemler için bir ücret tarifesi (list of conditions) yayınlarlar. Bu tarife genelde muhabir bankaların birbirlerini (işlemlerle) besledikleri oranda özel fiyatlanır ve şekillendirilir. Keza işlem yoğunluğuna bağlı olarak bu bankaların sendikasyonlara katılma kararı şekillenir veya prefinansman veya post finansman imkanları oluşur. Yani peşin akreditifin yoğun açıldığı bir banka aynı zamanda Dolar muhabiri ise, yabancı para çek tahsilatlarında, dış ticaret işlemlerinde bu muhabir banka yoğun olarak kullanılıyorsa, bu muhabir bankanın çek tahsilatına aracılık komisyonu düşecek, peşin akreditife düşük faizli post finansman kredisi imkânı sağlamaya ve sendikasyon kredisine katılmaya iştahı artacaktır. Ulusal paralarla dış ticaret takası ve ödemesi muhabir banka ve nostro / vostro hesap sayısını arttıracak ve işlem adet ve hacimlerinin az olması halinde Dolar muhabiri ve diğer ulusal para biriminin muhabir bankasını beslemekte zorlanacağından çift taraflı bir avantaj kaybı söz konusu olabilecektir. Öte yandan, her ne kadar Dolar para transferlerinde ABD bankalarının zorunlu muhabir banka olarak kullanılması yurtdışı yerleşik ABD vatandaşlarının vergilendirilmesi ("FATCA - Foreign Account Tax Compliance Act") veya kara para aklama ("AML – Anti Money Laundering") ya da terörizmin finansmanı ("Combat / Counter Terrorist Financing") kontrolü ("MASAK – Mali Suçları Araştırma Kurulu") gibi nedenlerle gerekliliği öne sürülse de (Durmuş, 2015) ABD muhabir bankaları uluslararası Dolar transferlerinde

kullanılmasa da bunların kontrolü şarttır. Örneğin, Türk bankaları Euro dışında Dolar transferleri için Avrupa bankalarını da Dolar muhabir banka olarak kullanabilmektedir (Vakifbank.com.tr, Anonim, ET: 2018). Dolayısı ile ulusal paralarla döviz transferleri ve dış ticaret ödemeleri açısından bu ve benzeri kontrollerin yapılması şartları yine varolacaktır ancak Dolar transferlerinde ABD bankalarının kullanımı bir zorunluluk değildir.

Bu durumların aşılması ise operasyonel süreçler açısından TCMB'nin veya karşı tarafın merkez bankasının muhabir banka olarak aracılık etmesi, özetle regülasyon ile merkez bankalarının zorunlu havuz banka olarak dış ticaret takasında kullanılması durumudur (alternatifidir). Ancak bu durumda dış ticarete aracılık eden bankaların hazine (fon) yönetimi ve risk yönetimi pozisyonlarında pek bir farklılık olmayacak, daha çok nostro / vostro hesap sayısı ve operasyonu azalacak ancak mutabakat sağlanana kadar muhasebe iz kayıtları (nazım hesaplar ve duruma göre gayrinakdi krediler) gereksinimi nedeni ile başka bir operasyonel boyut doğacaktır. Yine bu durumda TCMB'de operasyonel olarak ciddi çalışmalar, süreç bazlı ve organizasyonel yapılanma ve mutabakat amaçlı kontroller gerekecektir. Bu noktada "EFT (Elektronik Fon Transferi)" veya SWIFT kullanımının tercihi bir diğer başlıktır. Mevcutta Türk bankaları TCMB ile takas ve mutabakat işlemlerinde EFT ve "EMKT (Elektronik Menkul Kıymet Transferi)" sistemlerini kullanmakta, bu sistemler diğer döviz cinslerini desteklemekle beraber Türk Lirası'nın korunması ve kullanımının özendirilmesi (ilgili kanun ve 32 sayılı karar (son) tebliğleri çerçevesinde) ([TPKKHK] 25.02.1930, RG. S. 1433) amacı ile sadece ulusal paranın kullanımına izin verilmektedir. Keza bankaların taşıdığı riske açıklık durumu (exposure) ve riskler aynı zamanda merkez bankaları tarafından da taşınacaktır. Ancak bu durumun uygulanması halinde sermaye ve finans hareketlerinin, görünmeyen kalemlerin, dış ticaretin ve net hata noksanın takibi kolaylaşacak, özetle ödemeler bilançosunun sapma oranı azalacaktır. Ancak dünyada baz paralar ağırlıklı Dolar ve Euro olarak kaldığı sürece, özetle uluslararası raporlamalarda, tabloların, verilerin bu para birimlerine çevrilmesi söz konusu olduğu sürece, ulusal paralarla işlem hacimleri büyüdükçe, birden fazla paritenin etkisi nedeni ile ödemeler bilançosu gibi tablolarda bu sefer kur bazlı etkilere dolaylı sapmalar / değişiklikler söz konusu olacaktır. Bir diğer alternatif olarak ise TCMB yerine aynı aracılık (muhabir bankacılık) operasyonlarının kamu bankalarıyla yapılması durumudur. Bu durumda EFT, EMKT dışında SWIFT kullanımı bir tartışma konusu olmaktan çıkacak ancak yukarıda belirtilen hususlar / tartışma konuları kamu bankaları ile diğer bankalar arasındaki işlemler adına geçerli olacaktır. Bu senaryoda ayrıca kamu bankalarının TCMB'de olduğu gibi mevzuat düzenlemesi ile yetkilendirilmesi gerekliliği bulunmaktadır. Özetle, TCMB'nin dış ticarete ödemelerde sermaye hareketlerinin kontrolü açısından geçmişte kambiyo rejiminin daha sıkı uygulandığı dönemlerdeki gibi takas ve ödeme bankası olarak kullanılmasının istenmesi durumunda veya "T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı" ile TCMB'ye acente hizmeti veren "T.C. Ziraat Bankası A.Ş." gibi kamu bankalarının, adeta bir "Kamu Havuz Hesabı Genelgesi / Uygulaması" şeklinde, bu role soyunmasının istenmesi halinde, başta mevzuat, operasyonel ve organizasyonel düzenlemeler yapılması gerekliliği bulunmaktadır.

Türkiye'deki son güncellemeler ışığında, 32 sayılı karara ilişkin tebliğ(ler) gereği, ihracat bedellerinin fiili ihracattan itibaren 180 günlük süresi içerisinde yurda getirilmesi ve 90 gün içinde bir banka aracılığı ile en az %80'nin satışının gerçekleştirilerek Türk Lirasına çevrilmesi gerekmektedir ([TPKKHT] 04.09.2018, RG. S. 30525). Bu yeni tebliğ ile amaçlanan, Nisan 2018'de hareketlenen ve Ağustos 2018'de kurlarda tepe noktayı görmüş Dolar ve Euro'daki dalgalanmaların önüne geçilmesi, sermaye ve portföy hareketlerindeki, ağırlıklı FED kaynaklı, azalışın kompanse edilmesi ve piyasada kura müdahale ile azalan TCMB net döviz rezervlerinin desteklenmesi olarak kısaca yorumlanabilir. Bu noktadan hareketle, ilk tartışma konusu olarak Türk Lirası karşılığında yapılan ihracatların bedellerinin yurda aynı sürelerde getirilmesinin gerekip gerekmeyeceği veya düzenleme öncesinde olduğu gibi yurtdışında bırakılabilmesi durumu olacaktır. Öte yandan örneğin, Rus Rublesi karşılığı yapılan bir ihracat aynı mevzuat hükümlerine tabii olarak görülsede Rusya ile başta ödemeler dengesi kaynaklı oluşacak döviz pozisyonuna ve ülkelerin (dış ticaret) ilişkilerine bağlı olarak bu sürelerin değişkenlik arz edip etmeyeceği veya esnetilmesi durumları da değerlendirilmelidir. İkinci tartışma konusu ise bankalararası işlemlerin Türk Lirası karşılığında karşı ülkenin para birimi ile yapılması halinde, örneğin bir sendikasyon kredisinin yurtdışındaki bankalardan Türk Lirası olarak temin edilmesi halinde başta "KKDF (Kaynak Kullanım Destekleme Fonu)" olmak üzere vergilendirilmesi boyutu ve (kambiyo rejimi dahilinde) yurda getirilmek zorunda olup olmayacağıdır. Bankalar bu fonları yurtdışındaki muhabirlerindeki (vostro) hesapları beslemek veya takas ödemelerinde kullanmak adına dışarıda bırakmak durumunda kalabileceklerdir. Bu durumu aynı zamanda yurtiçi yerleşiklerin yurtdışındaki finansal kuruluşlardan temin edeceği Türk Lirası krediler açısından da değerlendirmek gerekecektir. Aynı şekilde "Türk Eximbank – Türkiye İhracat Kredi Bankası A.Ş." kaynaklı ihracatçı şirketlere kullandırılan kredilerin baştan sona gözden geçirilmesi gerekliliği bulunmaktadır. Döviz kredilerinin ilgili ülke döviz biriminden kullandırılması halinde kambiyo taahhütleri, terkin işlemleri ABD Dolarındaki gibi aynı gereksinimlerle ortada kalabilecekken, Türk Lirası cinsinden olması halinde bu durum ortadan kalkacaktır. Taahhüt ve terkin işlemleri ihracat veya yatırım teşvik belgesine bağlanmış dış ticaret işlemleri için de benzer sonuçlar doğuracaktır. Başka ülkelerin Eximbank ve benzeri dış ticaretin finansmanına destek veren kurumları (ECA – Export Credit Agency) tarafından Türkiye'deki ithalatçı şirketlere açılan imkanlar aynı kapsamda değerlendirilmelidir. Görüldüğü üzere, dış ticaretin dışında kalan ulusal para ile sermaye ve finans kapsamı işlemlerin de benzer boyutlardan düşünülmesi gerekliliği bulunmaktadır. Keza ulusal paralarla dış ticaret ödemelerinin veya Türk Lirası cinsinden yurtdışından temin edilen sendikasyon kredilerinin KKDF gibi fon ve vergilerden arındırılması halinde merkezi yönetim bütçesinde veya yurtdışından temin edilen sermaye benzeri kredilerin ya da yatırımların ödemeler bilançosunda başta sermaye ve finans ana hesabında yaratacağı etkilerin kamu yönetimi adına dikkate alınması gerekmektedir. Petrol, doğalgaz gibi Türkiye'nin bağımlığı olduğu hammaddelerin yüklü döviz ödemelerine karşılık yurtdışından temin edilen kredi ve sermayelerin Türk Lirası cinsinden olmasının, vade yahut tutar durasyonu nedeni ile ileride daha büyük kur dengesizliklerine yol açabileceği

olasılığı dikkate alınmalıdır. Bu meyanda literatürdeki modellerden barter veya ulusal paralarla kliring sisteminin bu şekilde ticaret yapılan ülkeler ile kurulmasının faydalarını ihracat ya da sermaye piyasalarında bu ülke yatırımcılarına verilecek teşvikler ile desteklemenin dış ticaret ve ulusal para rezervleri açısından uzun vadede faydası bulunacaktır.

Yukarıdaki iki paragraf ışığında sermaye ve döviz kontrollerinin varlığı ile sıkı veya liberal kambiyo rejimleri akla gelmektedir. Tobin vergisi gibi sermaye hareketleri üzerine konan vergiler dışında, son dönemlerde ticaret savaşları ile sıkça gündeme gelen gümrük tarifelerinin gözden geçirilmesi, Çin'in döviz manipülatörü ilan edileceği gibi ABD 2016 seçimlerindeki Trump'ın beyanlarının ABD Hazinesi tarafından değerlendirilmesi gibi sermaye ve döviz kontrollerinin dış ticaretin önünde engel olacağı akademik yazında yer bulan durumlardır (Tamirisa, 1998: 1-19). Öte yandan Çin'in bir para kuruluna veya güçlü döviz rezervlerine sahip olması değil, sadece Çin'le ticaret yapanların Renminbi (Yuan) konvertibilitesine imkân tanınması gibi dövize yönelik kısıtlamaları Çin'in dış ticaret ve kur şoklarına karşı daha dirençli olması durumunu da getirmiştir (Tobin, 1999: 63-75). Dış ticarete korumacılığın artıyor olması salt dış ticaret açıkları olarak değerlendirildiğinde ulusal paralar ile dış ticaretin fayda sağlayabileceğini ve dış ticareti destekleyebilecek bir durum olduğunu göstermektedir. Ancak, ABD - Meksika örneğinde olduğu gibi işsizlik, göç, iç yatırımların azalması, dış sermayenin tercihleri gibi unsurlar dikkate alındığında korumacılığın dış ticaret açıklarının dışındaki etmenlerden etkilendiğini de göstermektedir. Duman (2004) çalışmasında finansal krizler karşısında izlenmesi gereken politika olasılıklarını doğrudan veya dolaylı olarak kategorize etmiş ve doğrudan miktar kısıtlamaları ya da dolaylı olarak vergileri, sermaye kontrolleri gibi örneklerden çok finansal (kur) istikrarının(ın) yanlış para politikalarından kaçınılarak şeffaflık, güven, merkez bankalarının işlevselliği gibi başlıklarla sağlanabileceğini, Türkiye özelinde ve ülke bazında durumsallığa göre politika tercih edilmesi gerekliliğini sonuç olarak ifade etmiştir (Duman, 2004: 38-61). Rusya ile Çin'in ABD'nin 2008 küresel krizi sonrası körüklediği ticaret savaşlarına cevap vermek adına ulusal para birimleri ile swap işlemlerini arttırması kararı ve durumu buna örnek gösterilebilecektir (Sputniknews.com, 2018, ET: 2019). Dolayısı ile ulusal paralar ile dış ticarete Türkiye açısından her ülke özelindeki siyasi, ekonomik, sosyo-kültürel unsurlar ile derinlemesine analizler yapılması gereği önemli bir bulgu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Muhasebe açısından konu değerlendirildiğinde ise ulusal paralarla dış ticaret ödemelerinin / takasının yapılması durumunda Türk Lirası'nın diğer ülke dövizlerine göre hala riske açık olması ve kur / parite riski taşınması nedeni ile kambiyo kar veya zararını içeren 646 ve 656 nolu gelir tablosu muhasebe hesapları çalışmaya devam edecektir (Ayluçtarhan ve Kaya, 2018: 71). Şirket karlılıkları açısından dış ticarete ulusal paraların kullanılması senaryosu pek bir farklılık doğurmayacaktır. Örneğin Çin'den yapılan bir ithalatta Yuan ödeme yapılması durumunda, Dolar / Yuan paritesine ve Yuan / TL kuruna bağlı olarak Türkiye'deki şirketin finansman giderleri kalemi üzerinde ABD Doları ödeme yapması halindeki gibi her iki yönde de etki yaratacaktır. Bu durumda Türkiye'deki şirketin, satacağı Çin malının fiyatını belirlemekte yine zorlanabilecektir. Bu durumun aşılması, ulusal paralarla dış ticaret ödemesi / takası yapılan ülkelerin para birimlerinin dolarizasyondan uzaklaşmış olması veya dünyada baz paraların ticarete ve finansal piyasalardaki payının / etkilerinin azalmasına bağlı olacaktır. Bir diğer olasılık ise Çin'den yapılacak ithalatta Türkiye'deki şirketin Çin'li şirkete Türk Lirası ödeme yapması durumudur. Bu senaryoda ise kur etkisinden Türkiye'deki şirket adına tamamen kurtulması durumu ortaya çıkacak ancak daha önce ifade edildiği üzere kambiyo rejimine bağlı olarak vadeli ödemelerde doğabilecek finansman / vade imkanlarının vergisel boyutlarının da değerlendirilmesi gerekecektir. Nitekim Schumacher çalışmasında ülkelerin dış ticarete bağımsız kararlar ile mal alabileceklerini, dolayısı ile dış ticaret açığı veya fazlası vermesi durumunun söz konusu olduğunu ifade etmiştir. Üç ülke örneği üzerinden "Ulusal Takas Fonu (National Clearing Funds)" kurularak bir havuz takası sistemi önermiş ve bu fonların anlaştığı fiiks pariteler üzerinden ulusal paralarla yapılan ödemelerin karşı ülke para cinsine çevrilmesini önermiştir. Ülke sayısı arttığında ise Keynes'in orijinal planına yakın şekilde bir "Uluslararası Takas Ofisi (International Clearing Office)" kurulmasını önererek, ülkelerin dış ticaretteki fazlası kadar bu ofise ortak olabileceklerini ve ulusal paralarla ödemelerin bu limitler çerçevesinde yapılabileceğini dolayısı ile Keynes'inkinden farklı olarak bir uluslararası para birimine ihtiyaç olmadığını savunmuştur (Schumacher, 1943: 150-165).

Ulusal paralarla dış ticaret ödemelerinin / takasının yapılmasının bir diğer alternatifi ise parasal (ve ekonomik) birliklerdir. Ancak paranın merkez bankalarının bir borç senedi olduğu ve merkez bankalarının ulusların / ülkelerin bağımsızlığı ile ilgili bir konu olduğu dikkate alındığında parasal birliğe geçiş kararının arkasında daha güçlü motifler olması gerekeceği aşikardır. Bireylerin ve kurumların değer kaybına uğrayan para birimlerinden zaman içerisinde uzaklaşacağı bilinmektedir. Ancak böylesi bir durumda hangi paranın kullanılacağı sorusu doğal olarak siyasi olarak güçlü tarafının olacağı şeklindedir. Rusya Federasyonu'nda merkezi otorite dışında barter sisteminin varlık göstermesinin nedenleri arasında eski komünist yapının tarihsel varlığı gösterilebilecektir (Woodruff, 1999: 18). "Avrupa Parasal Birliği'nde (European Monetary Union - EMU)" ise (Eurozone) bu durum yeni bir para birimi olan Euro'nun çıkarılması ile aşılmıştır. ABD'de ise federal merkez bankacılığı yasası ile benzer bir yapı kurulmuştur. Son olasılık ise ulusal paranın terk edilmesi ile bir başka parasal birliğin döviz birimini kabul ederek kullanmak bir diğer alternatiftir. Türkiye pratiğinde buna en yakın olasılık Euro'ya geçiş durumudur. Ancak, zaman içerisinde Avrupa Birliği'nin geldiği durum, genişlemesi, 2008 sonrası yaşadığı sıkıntılar, Yunanistan, İtalya, İspanya'nın ekonomik sıkıntıları, Brexit müzakereleri gibi başlıklar ışığında Euro'nun geleceğinin belirsizliği bugün için bir baz para olmasına rağmen daha çok irdelenmesi gereken bir konu olacaktır. İngiltere'nin güçlü para birimi Pound'dan vazgeçmeyerek birliğe üye olduğu ve 2018 sonu itibarı ile birliği terk ederken (Hurriyet.com.tr, 2018, ET: 2018) Avrupa Birliği ile uzlaşarak bir gümrük birliğine doğru yansmaları, Türkiye'nin halihazırdaki mevcut konumunu teyit eder niteliktedir. Bu durumda çıkarılacak sonuç, güçlü bir ekonomi, uluslararası markalaşma, ihracat (pazar ve ürün) çeşitliliği, katma değerli ve yüksek teknoloji ürünler, bağımsız merkez bankası ve İngiltere özelinde sömürgeleri dikkate alındığında, Türkiye'nin en uzak coğrafyalar

ile ticaret dışında da ilişkiler geliştirebilmesi dış ticaret açıklarını azaltacak, keza tasarruf, üretim ve yatırımdan hareketle dış sermayeye bağımlılığı azaltarak Türk Lirası kullanımını özendirecektir. Türk Lirası parasal birlik kurulması veya Türk Lirası'nın etkin olduğu bir (optimum) para bölgesinin oluşturulması ise başlı başına başka bir akademik çalışmanın konusudur. Ancak Türk Lirası cinsinden bir parasal birliğin oluşturulmasının dış ticarete ve ihracata olumlu katkısı olacağını iddia etmek Glick ve Rose (2002) tarihli çalışmasına göre mümkündür. Çalışmalarında 1948-1997 yılları arasında 217 ülkenin panel verisi ile yaptıkları çalışmada parasal birliğe giren ülkelerin karşılıklı ticaretleri iki katına yakın artmış, çıkanların ise azalmıştır (Glick ve Rose, 2002: 1125-1151).

Rusya Federasyonu'nda olduğu gibi kamu kurumlarının dış ticaret ve görünmeyen kalemlerde Ruble kullanımının zorunlu olması durumu, özellikle İran, Venezuela gibi ülkelerin “Birleşmiş Milletler (BM)” veya ABD ambargoları nedeni ile dış ticaret ödemelerinde altın ya da (petrole dayalı kripto para Petro) kripto paraları tercih etmesi konunun bir başka boyutudur. Dış ticarete ulusal paralarla ödeme / takas işlemlerinin veya olası bir parasal birliğin (para bölgesinin) altının onsu gibi bir değere veya ortak çıkarılacak bir kripto paraya dayandırılması konusu yine başlı başına başka bir akademik çalışmanın konusu olacaktır. Ancak dijital ekonominin geldiği noktada değerlendirilmesi gereken bir başlıktır. Enerji piyasası ise Türkiye gibi petrol ve doğalgazda dışa bağımlı ülkelerde ulusal paralar ile dış ticaret ödemesi / takası noktasında ayrı bir başlık olarak değerlendirilmelidir (Olcott, 2004: 1-40). Karşılıklı dış ticarete dengesizlik yaratabilecek bu başlık Türkiye’de genelde Türk Lirası’ndan çok karşı ülke para birimine olan talebi arttıracaktır. Bu durumun, halihazırda ABD Dolarında olduğu gibi, Türkiye’de sermaye ve finans hareketleri ile dengelenmesi gereğini doğuracağından hareketle, Ruble cinsinden faizleri (Hazine’nin Rublebond cinsi ihraçları veya döviz tevdiat hesapları) arttırması veya Türk Lirası’na günümüzde olduğu gibi daha yüksek faiz verilmesini doğurabileceği dikkate alınmalıdır. Bu noktadan hareketle, İran, Türkmenistan, Rusya Federasyonu, Çin Halk Cumhuriyeti, Azerbaycan, Katar, Suudi Arabistan, Venezuela, Nijerya gibi enerjide arz konumundaki ülkelere ihracat kapasitelerimizin arttırılması, yerli ve milli sermayenin bu ülkelerde yatırım yapmasının teşvik edilmesi, bu ülkelerle ulusal paralarla dış ticaret ödemeleri / takası noktasında Türk Lirası’na avantaj sağlayacaktır. Dolayısı ile ulusal paralarla dış ticaret ödemesi / takasında izlenecek yol haritasında yukarıdaki konular dışında diğer bir husus ise bir stratejinin varlığıdır. Barter veya karşılıklı takas sisteminde olduğu gibi üstün olunan malların tespiti, içeride veya dışarıda hangi organizasyonları kullanmanın daha avantajlı olacağı gibi çeşitli analizler ve değerlendirmeler ile uygulanması gerekir (Aggarwal, 1989: 75-81).

Diğer taraftan ulusal paralarla dış ticaret ödemesi yapılmasına rağmen SWIFT gibi yabancı ödeme sistemleri altyapısının ya da döviz kuru fiyatlamalarının hala Bloomberg ya da Reuters gibi yabancı finansal bilgi sağlayıcılarının altyapısının kullanılarak yapılması konunun ana fikrine ters düşmektedir ve ulusal yapıların desteklenmesi ya da kurulması planlanmalıdır (Sabah.com.tr, 2013, ET: 2019). Nitekim, ABD’nin İran’a ambargo kararı kapsamında SWIFT sisteminden çıkarılması yönündeki baskısı bu duruma bir örnek teşkil etmektedir. Ki, bu durumun aynı zamanda ulusal paralara kaçıışı hızlandıracağı ve dolarizasyon etkisini azaltacağı savunulmaktadır (Sputniknews.com, 2018, ET: 2019). Rusya Federasyonu Maliye Bakanı Dolardan uzaklaşmak için Avrupa Birliği’nin kuracağı Euro-SWIFT sistemine katılmaya hazır olduğunu belirtmiştir (AA.com.tr, 2018, ET: 2019).

Dış ticarete ulusal paralarla transfer noktasında, son olarak Türkiye gibi göç yolları üzerinde yer alan ve resmi ve gayriresmi yabancı işçi varlığının bulunduğu ülkelerde Western Union, Moneygram gibi ödeme şirketlerinin, yeni teknolojilerde elektronik para ve ödeme sistemleri şirketlerinin, kripto paralar gibi ödeme enstrümanlarının ve telekom operatörlerinin sunduğu mobil para transferi gibi sistemlerin de ulusal paralarla işlem yapılması adına özendirilmesi veya kontrol edilmesi gerekmektedir. Puri ve Ritzema (1999), işçi transferlerinin görünen ve görünmeyen kısımlarının mikro ve makro boyuttan ekonomi üzerindeki etkilerinde bu konulara dikkat çekmişlerdir (Puri ve Ritzema, 1999: 1-36). Özetle, görünmeyen kalem işlemlerinin hangisinin ulusal paralarla ticaret kapsamında dikkate alınması gerekliliği konunun bir başka üzerinde çalışılması gereken boyutudur.

4. Sonuç

Literatür ve yukarıda tartışılan bulgular ışığında konunun birkaç farklı boyuttan sonuçlarını ifade etmek yerinde olacaktır. Öncelikle, ulusal paralar ile dış ticaret ödemeleri ve takası (kliring) pratik olarak uygulanabilir bir başlıktır. Ancak, dış ticaret ve kambiyo mevzuatının engin sınırları açısından konunun birçok farklı boyuttan değerlendirilmesi şarttır. Bankacılık, ödemeler bilançosu, merkez bankacılığı, 32 sayılı karar, “T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı”, vergi ve kamu bütçesi, risk yönetimi, ödeme sistemleri, sermaye piyasası gibi birçok ana başlıktaki gereksinimler ve etkiler için detaylı analiz yapılmalı, ortak çalışma grupları kurulmalı ve bütünsel bir yaklaşımla yol haritası ve uygulama adımları çıkarılmalıdır. Özellikle ithalatçı ve ihracatçı firmalar ve finansal kuruluşlar açısından mevzuat karşısındaki belirsizliklerin ortadan kaldırılması, kamuda yetkisizlik ve muhataplık belirsizliklerinin kaldırılması ulusal paralar ile dış ticaret ödemelerine ve takasına daha çok katkı sağlayacaktır. “T.C. Ticaret Bakanlığı”, “T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı” başta olmak üzere ilgili kamu kurumlarında dış ticaret verilerinden hareketle öncelikli hedef pazar ve döviz analizlerinin yapılması gerekmektedir.

İkinci olarak, barter tarzı ticaret veya kliring yapılarının kurulması için hedef ülkelerin rakamsal analizlerinin yapılması ve bu ülkeler ile anlaşmaların yapılması gerekliliği bulunmaktadır. İlk aşamada petrol, doğalgaz gibi ana tedarik kalemlerinden, uygulamaya yakın olan ulusal paralarla dış ticaret ödemeleri ve kliringinin yaygınlaştırılması, ikinci aşamada kamu kurumlarının dış ticaret ve görünmeyen kalemler konulu işlemlerinde işlem yapılan ülke ile ulusal paraların karşılıklı kullanılmasının özellikli durumlar haricinde mevzuat ile zorunlu kılınması ya da önceliklendirilmesi bir alternatif olarak değerlendirilebilir. Çünkü, yukarıda tartışılan özellikle risk yönetimi gibi başlıkların varlığının devam

ediyor olması merkezi hazine ve nakit yönetimi uygulayan organizasyonlarda daha kontrol edilebilir veya yönetilebilir olmaktadır. Dış ticarete risk yönetiminde zorlanan şirketlerin ulusal paralarla dış ticaret ödemelerini tercih etmeleri ancak finansal getirilerinin görülebilir şekilde fark arz etmesi halinde mümkün olacaktır. Bu nedenle, fon ve vergi uygulamalarının mevzuat ile ayarlanması, teşvik modellerinin netleşmesi ve tüm bunların uygulanması belirli bir zaman alacaktır.

Bu noktada, üçüncü başlık reel ve finansal sektörlerdeki hazırlıklardır. İhracatçı birliklerinde, esnaf, ticaret ve sanayi odalarında para ve döviz piyasaları konulu eğitim başlıklarının açılması ve artırılması, finansal okuryazarlık kapsamlı çalışmalarda ulusal para kullanımının konular arasına dahil edilmesi yerinde olacaktır. Yerli ve milli üretime konu mal ve hizmetlerin ihracatında ve ECA ülke kredileri gibi “Türk Eximbank A.Ş.” tarafından yurtdışındaki ithalatçılara kullanılacak kredilerde Türk Lirası kullanımının zorunlu kılınması veya özendirilmesi uygun olacaktır. Yurtdışında yerleşik Türk şirketlerine (veya tersi) Türkiye’den yapılacak transferlerde Türk Lirası veya ilgili ülkenin döviz birimi cinsinden ödeme yapılmasının benzer şekilde çalışılması uygulamada derinlik sağlayacaktır. Gümrük mevzuatı, serbest bölgeler ve 32 sayılı karar açısından nakit ödemelerde veya döviz transferlerinde ithalat ve ihracat açısından uygulanacak esaslarda güncelleme gereksinimi ve keza, ulusal para transferi cinsinden işlem adet ve hacimleri artacağından, MASAK kapsamında yapılacak kontrollerin, Türkiye’de geçmişte KDV iadeleri gibi kamusal teşviklerden faydalanmak adına yaşanan hayali ihracat deneyimlerinin tekrar etmemesi adına alınacak önlemlerin çalışılması gerekecektir.

Bankacılıkta ise farklı döviz cinsleri ile işlem çeşitliliği ve hacmi artacak, muhabir bankacılık işlemlerinin sağlıklı yürütülebilmesi adına belirli bir sürenin geçmesi gerekecektir. Gerek bankalarda ve finansal kuruluşlarda gerekse şirketlerde finans ve muhasebe, organizasyon, dış ticaret ve operasyon, hazine ve fon yönetimi, risk yönetimi başlıklarında yapılması gerekenler için yine sektör birliklerinde çalışma grupları kurulması, kullanıcı kılavuzları ve uygulama dokümanlarının hazırlanması, bu konuda alınacak danışmanlıkların teşvik edilmesi gibi çalışmaların yapılması gerekecektir.

Dördüncü olarak, Avrupa (Para) Birliği gibi yapılara üyelik ya da “Lirazone” gibi kendi parasal birliğimizin kurulması görece daha uzun soluklu çalışmalar gerektireceğinden konunun stratejik boyutlarının da ayrıca değerlendirilmesi ve olası senaryoların gündeme gelmesi halinde hazırlıklı olunması adına yine çalışma gruplarında incelenmesi gerekecektir. Keza TCMB’nin dış varlıklarındaki veya döviz rezervlerindeki baz paraların henüz dünyada etkisi ve yaygınlığı sürerken azalıyor olmasının veya zaman içerisinde farklı dış varlıkların bilançodaki etkilerinin simülasyon ve stres testleri ile analiz edilmesi, para arzı, enflasyon, faizler gibi geçişkenlik arz eden kalemler açısından önem arz etmektedir.

Beşinci olarak işin teknolojik boyutunun değerlendirilmesi ihtiyacı vardır. Ödeme ve takas sistemlerinde EFT, EMKT, TROY gibi yapıların, ilgili karşı tarafların ödeme ve takas sistemleri ile nasıl entegre edileceği, hangisinin kullanılacağı, yeni bir ödeme ve takas altyapısına ihtiyaç olup olmadığı, olaksa bunun ortak bir klining şirketi mi olacağı ya da ilgili kamu bankaları bu role soyunacaksa bunların nasıl bir sermaye veya işleyiş yapısı ile çalışacakları netleştirilmelidir. TROY’un benzer şekilde VISA ve MASTERCARD lisanslı kartlar yerine dış ticaret ve görünmeyen kalem işlemlerinde kullanımının özendirilmesi hızlı kazanım olacaktır. Kur farkı hemen bertaraf edilemese de yurtdışına ödenen komisyonların ülke içinde kalması sağlanacaktır. Keza TROY’un veya elektronik para kuruluşlarının hizmetlerinin öncelikli hedef pazarlara ihraç edilmesi ile ilgili teşvikler ayrıca değerlendirilmelidir. SWIFT’in ikamesi, para ve döviz piyasalarında kullanılan terminalerin, Reuters veya Bloomberg gibi platformların ikamelerinin bir bütün olarak analizlere dahil edilmesi iyi olacaktır. Keza kripto para ve blok zincirleri ile ulusal paralarla ödeme altyapılarının değerlendirilmesi faydalı olacaktır. Ancak günümüzde Ripple (XRP) gibi bankacılıkta ödeme sistemlerinde kullanımı, yaygınlaşan kripto paraların kullanımı SWIFT altyapısının kullanımına benzeyeceğinden, örneğin Rusya ile yapılacak ulusal paralarla ödemelerde Ethereum (ETH) tercih edilmesi veya yeni bir kripto para çıkarılmasının “YEP”te (Yeni Ekonomi Programı)” ifade edildiği gibi değerlendirilmesi uygun olacaktır. Buradan hareketle, “PTT”nin (T.C. Posta Telgraf Teşkilatı A.Ş.) dünyadaki posta idarelerinin para transferi altyapısı olan Eurogiro üyeliği ve deneyimi dikkate alınarak, gerek PTTCoin gibi kripto para altyapısı ile gerekse blok zincirleri veya Eurogiro üzerinden ulusal paralarla transfer gibi SWIFT’e alternatif bir yapının, diğer ülkelerin de bu sistemlere daha hızlı adapte olabileceği düşüncesinden hareketle, dikkate alınması bir öneri olarak burada ifade edilmektedir. Benzer şekilde bir ödeme sisteminin kurulması kadar Euroclear benzeri bir takas odasının / şirketinin varlığı da yeddi emin gibi ulusal paraların mutabakatını, takasını ve saklamasını kolaylaştıracaktır. Bu doğrultuda karşılıklı çalışılacak ülkelerin muhatap resmî kurumları ile bu yapıların netleştirilmesi gereksinimi bulunmaktadır. Bu şekilde oluşturulacak yeni bir uluslararası ödeme ve takas sisteminde (odasında veya şirketinde) BIC Directory gibi sisteme üye olan finansal kuruluşların IBAN benzeri kod sistematığının geliştirilmesi gerekecektir. Dolayısı ile bankacılık ve ödeme sistemleri ile ilgili olarak başta BDDK ve TCMB olmak üzere ilgili regülatörlerin planlama, çalışma ve düzenleme yapması, teknolojisini yerli ve milli şirketlerle kurgulaması gerekmektedir.

Son olarak, akademik dünyada parasal birlik, dolarizasyon, merkez bankacılığı, dış ticaret, ödeme sistemleri, barter, döviz kuru rejimleri gibi birçok çalışmanın ulusal paraların dış ticarete yaygınlaşması ile beraber güncel verilerle ampirik olarak çalışılması, yeni bulgular ışığında mevcut çalışmaların güncellenmesi, yenilenmesi gibi gereksinimler doğacaktır. Örneğin, bütçe ve dış ticaret açıklarının ikiz olup olmadığına nedensellik analizi, paranın endojenliği, reel döviz kurunun dış ticaret ile ilişkisi gibi konu başlıklarındaki çalışmaların ulusal paralarla dış ticaret ödemeleri sonrasında mutlaka değerlendirilmesi gerekecektir. Makro iktisadi açının dışında operasyonel olarak şirket ve banka gibi tüzel kişilikler açısından da ek çalışmaların yapılması gerekecektir. Doğaldır ki, ulusal paralarla dış ticaret ve takasın üniversite ve

meslek yüksek okullarında ders olarak okutulmasının da değerlendirilmesi konunun işlevselliği açısından literatüre ek katkılar sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- AA.com.tr. 2018. "Rusya Avrupa ile Ticarete Doları Bırakmak İstiyor." Anadolu Ajansı Web Sitesi, Ekonomi Web Sayfası, 05.10.2018, <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/rusya-avrupa-ile-ticarete-dolari-birakmak-istiyor/1273708>, (Erişim Tarihi: 02.01.2019).
- Aggarwal, Raj. 1989. "International Business Through Barter and Countertrade." *Long Range Planning*, Vol. 22, No. 3: 75-81, 1989, https://pdfs.semanticscholar.org/a73a/4b1b317ed82b2d2deefcb847796_eee60a3e7.pdf, (Erişim Tarihi: 16.11.2018).
- Altiner, Ali, Cihan, Kezban Ayran ve Bozkurt, Eda. 2018. "Export Diversification and Growth: A Bootstrap Panel Causality Analysis For Selected Emerging Market Economies." *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 16, Sayı: 3: 24-36, Eylül 2018, <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/550312>, (Erişim Tarihi: 16.11.2018).
- Álvarez-Plata, Patricia and García-Herrero, Alicia. 2008. "To Dollarize or De-dollarize: Consequences for Monetary Policy." German Institute for Economic Research (DIW) and BBVA, Economic Research Department No.0808, December, 2008, Paper Prepared for the Asian Development Bank, also DIW Discussion Paper 842: 1-34, https://www.bbva-research.com/KETD/fbin/mult/WP_0808_tcm348-212943.pdf, (Erişim Tarihi: 16.11.2018).
- Aşar, Ahmet Oğuz. 2016. "Türkiye'de Takas Sistemi ve Uygulamadaki Problemlerle İlgili Bir Araştırma." T.C. İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası Ticaret Anabilim Dalı, Uluslararası Ticaret Yüksek Lisans Programı, Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Prof Dr. Özgür Çengel, İstanbul, Ağustos 2016, ss.1-138, <http://acikerisim.ticaret.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/11467/2387/69041.pdf?sequence=1&isAllowed=y>, (Erişim Tarihi: 10.10.2018).
- Auboin, Marc. 2012. "Use Of Currencies in International Trade: Any Changes in the Picture?." World Trade Organization Economic Research and Statistics Division, Staff Working Paper ERSD-2012-10: 1-21, May 2012, https://www.wto.org/english/res_e/reser_e/ersd201210_e.pdf, (Erişim Tarihi: 16.11.2018).
- Ayılçatlarhan, Arif ve Kaya, Sezai. 2018. "Vergi ve Gümrük Mevzuatı Dahil Dış Ticaret Muhasebesi." İstanbul Serbest Muhasebeci Mali Müşavirler Odası, Tesmer Temel Eğitim ve Staj Merkezi, İstanbul Şubesi, İSMMMOMO Yayınları: 172: 71, 2018, ISBN: 978-975-555-247-7, Matsis Matbaa, http://archive.ismmmo.org.tr/Yayinlar/E_Kitap/dis_ticaret_muhasesebi_2018.pdf, (Erişim Tarihi: 10.10.2018).
- Bhagwati, Jagdish N. 1978. "Anatomy of Exchange Control Regimes: Patterns and Sequences." National Bureau of Economic Research, pp.7-52, <https://www.nber.org/chapters/c1019.pdf>, (Erişim Tarihi: 16.11.2018).
- Başaran, Ali. 2010. "SSCB Dış Ticaret Rejiminden Rusya Federasyonu Dış Ticaret Rejimine Geçiş, Dış Ticaret Rejiminin Yapılandırılması, 1992-1996." *Avrasya Etüdüleri*, 37 (1): 101-134, 2010, <http://dergipark.gov.tr/avrasya/issue/35335/392282>, (Erişim Tarihi: 10.10.2018).
- Bollen, Rhys A. 2007. "The History and Operation of International Payment System." *Journal of Banking and Finance Law and Practice*, Vol. 18, No. 27: 1-33, 06 January 2007, https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1756083, (Erişim Tarihi: 16.11.2018).
- Chávez, Ramiro Martín Luján. 2012. "De-Dollarizing Bolivian Economy: An Empirical Model Approach." *Quinto Encuentro De Economistas De Bolivia 5EEB*, 2012: 1-19, <https://www.bcb.gob.bo/eeb/sites/default/files/paralelas5eeb/jueves/Dolarizacion/Ramiro%20Lujan.pdf>, (Erişim Tarihi: 16.11.2018).
- Çelebi, Esat. 2001. "Türkiye'de Devalüasyon Uygulamaları (1923 - 2000)." *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, Cilt 2, Sayı 1: 55-66, 2001, <http://openaccess.dogus.edu.tr/bitstream/handle/11376/654/celebi2001.pdf?sequence=1>, (Erişim Tarihi: 16.11.2018).
- Dailysabah.com. 2018. "Erdogan Calls on Islamic Countries to Trade in National Currencies to Alleviate Foreign Currency Pressure." Daily Sabah News Web Site, Business Economy Web Page, November 29, 2018, <https://www.dailysabah.com/economy/2018/11/29/erdogan-calls-on-islamic-countries-to-trade-in-national-currencies-to-alleviate-foreign-currency-pressure>, (Erişim Tarihi: 02.01.2019).
- Dalgıç, Hüsnü, C. 2018. "Financial Dollarization in Emerging Markets: An Insurance Arrangement." Discussion Paper Series – CRC TR 224, Discussion Paper No. 051: 1-58, <https://www.crctr224.de/en/research-output/discussion-papers/discussion-paper-archive/2018/financial-dollarization-in-emerging-markets-an-insurance-arrangement-husnu-c.-dalgic/view>, (Erişim Tarihi: 03.01.2018).
- Davidson, Paul. 2004. "The Future of the International Financial System." *Journal of Post Keynesian Economics*, 26, 4: 591-605, <https://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/01603477.2004.11051413?needAccess=true>, (Erişim Tarihi: 16.11.2018).
- Davidson, Paul. 2008. "Reforming The World's International Money." The New School Paper for Conference "Financial Crisis, the US Economy, and International Security in the New Administration", Nov. 14, 2008, The New School, New York, NY, pp.1-25, <https://is.muni.cz/el/1423/podzim2009/ENS242/12213270/davidson.pdf>, (Erişim Tarihi: 16.11.2018).
- Dirican, Cüneyt. 2018. "The Applicability of Local (National) Currency Payments and Its Clearing in Foreign Trade: Situation and Requirements For Turkey's Practice." Abstract virtually presented at ICOAEF'18, IV. International Conference on Applied Economics and Finance & EXTENDED WITH SOCIAL SCIENCES, November 28 – 29 – 30, 2018 / Kuşadası – Turkey, and Printed in the Abstract Proceeding, pp.376-377, <http://www.icoaef.com/wp-content/uploads/2018/08/özet-kitapçığı-25-Aralık.pdf>, (Erişim Tarihi: 27.12.2018).

- Duman, Koray. 2004. "Finansal Krizlere Karşı Politika Tercihleri." *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi*, (8) 2004: 38-61, <http://www.acarindex.com/dosyalar/makale/acarindex-1423868877.pdf>, (Erişim Tarihi: 27.12.2018).
- Durmuş, Mustafa. 2015. "Uluslararası Para Trafikinde Amerikan Kontrolü." Haksöz Okulu Web Sitesi, Yazarlar Sayfası, Ocak 2015, <http://www.haksozhaber.net/okul/uluslararasi-para-trafiginde-amerikan-kontrolu-7169yy.htm>, (Erişim Tarihi: 27.12.2018).
- Eğilmez, Mahfi. 2012. "TL Zone." Kendime Yazılar Kişisel Blog Sayfası, 2 Kasım 2012 Cuma, <http://www.mahfiegilmez.com/2012/11/tl-zone.html>, (Erişim Tarihi: 10.10.2018).
- Ersun, Nur ve Arslan, Kahraman. 2010. "İslam Ülkeleri Arasındaki Ticaretin Geliştirilmesinde "Çok Taraflı Kliring Birliği" Projesinin Rolü ve Önemi." *MUFAD, Muhasebe ve Finansman Dergisi*, Ekim 2010, Sayı:48: 172-190, <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/426857>, (Erişim Tarihi: 10.10.2018).
- Eurasiantimes.com. 2018. "Will Russia Altogether Abandon the US Dollar?." Eurasian Times Web Site, 29 November 2018, <https://eurasiantimes.com/will-russia-altogether-abandon-the-us-dollar/>, (Erişim Tarihi: 02.01.2019).
- Frankel, Jeffrey A. 1999. "No Single Currency Regime Is Right for All Countries or at All Times." National Bureau Of Economic Research, NBER Working Paper 7338: 1-41, September 1999, <https://www.nber.org/papers/w7338.pdf>, (Erişim Tarihi: 02.01.2018).
- Glick, Reuven and Rose, Andrew K. 2002. "Does A Currency Union Affect Trade? The Time-Series Evidence.", *European Economic Review*, Vol. 46, Iss. 6 : 1125-1151, June 2002, <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0014292101002021?via%3Dihub>, (Erişim Tarihi: 28.10.2018).
- Haughton, Andre Y. 2004. "Financial Dedollarization of the Jamaican Economy: A Portfolio Approach." Financial Stability Department, Bank of Jamaica Working Paper WP2004/, July 2004: 1-26, http://www.boj.org.jm/uploads/pdf/papers_pamphlets/papers_pamphlets_financial_dedollarization_of_the_jamaican_economy__a_portfolio_approach.pdf, (Erişim Tarihi: 16.11.2018).
- Hurriyet.com.tr. 2018. "Son Dakika... AB Liderleri, Brexit Anlaşmasını Onayladı." Hürriyet Gazetesi Web Sitesi, 25.11.2018 - 12:41, Son Güncelleme: 25.11.2018 - 14:12, <http://www.hurriyet.com.tr/dunya/son-dakika-ab-liderleri-brexit-anlasmasini-onayladi-41030397>, (Erişim Tarihi: 25.11.2018).
- Iwamoto, Takekazu. 1995. "The Keynes Plan for An International Clearing Union Reconsidered." *Kyoto University Economic Review*, Vol. 65, No. 2 (139): 27-42, October 1995, https://www.jstage.jst.go.jp/article/ker1926/65/2/65_2_27/_pdf, (Erişim Tarihi: 16.11.2018).
- Ize, Alain, Levy-Yeyati and Eduardo Levy. 2005. "Financial De-Dollarization: Is it for Real?." IMF Working Paper, WP/05/187: 1-31, Monetary and Financial Systems Department, September 2005, https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=888056, (Erişim Tarihi: 16.11.2018).
- Jones, Ronald W. and Douglas D. Purvis. 1982. "International Differences in Response to Common External Shocks: The Role of Purchasing Power Parity." Centre for the Study of International Economic Relations Working Papers, 8203C. London, ON: Department of Economics, University of Western Ontario, 1982: 1-39, https://ir.lib.uwo.ca/cgi/viewcontent.cgi?article=1033&context=economicscsier_wp, (Erişim Tarihi: 16.11.2018).
- Karabıyık, Ayşegül. 2008. "Alternatif Ödeme Aracı Olarak: Elektronik Çek Sistemi (E-Çek) - 2." *MUFAD, Muhasebe ve Finansman Dergisi*, Sayı:39: 155-166, Temmuz 2008, <http://mufad.org.tr/journal-/attachments/article/280/12.pdf>, (Erişim Tarihi: 10.10.2018).
- Karagöz, Murat ve Doğan, Çetin. 2005. "Döviz Kuru Dış Ticaret İlişkisi: Türkiye Örneği." *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 15, Sayı: 2: 219-228, Elazığ-2005, <http://web.firat.edu.tr/sosyalbil/dergi/arsiv/cilt15/sayi2/219-228.pdf>, (Erişim Tarihi: 10.10.2018).
- Kennedy, Margarit and Kennedy, Declan. 1995. *Interest and Inflation Free Money: Creating an Exchange Medium That Works for Everybody and Protects the Earth*. Stranger Journalism, Inbook, 1995.
- Kregel, Jan. 2015. "Emerging Markets and the International Financial Architecture: A Blueprint For Reform." *Revista de Economia Política*, Vol 35, n° 2 (139): 285-305, Abril-Junho/2015, <http://www.scielo.br/pdf/rep/v35n2/0101-3157-rep-35-02-00285.pdf>, (Erişim Tarihi: 02.01.2018).
- Monan, Zhang. 2018. "Moving Toward A Multi-Currency System." China Daily Web Site, Updated: 2018-09-14 07:30, <http://usa.chinadaily.com.cn/a/201809/14/WS5b9af308a31033b4f4655f5c.html>, (Erişim Tarihi: 02.01.2018).
- Rossi, Sergio. 2009. "International Payment Finality Requires A Supranational Central-Bank Money: Reforming the International Monetary Architecture in the Spirit of Keynes." *China-USA Business Review*, Nov. 2009, Volume 8, No.11: 1-20, (Serial No.77), ISSN 1537-1514, David, Publishing Company, USA, https://www.petervschaeffer.com/uploads/7/4/3/3/74334295/china-usa_business_review_0911.pdf#page=5, (Erişim Tarihi: 16.11.2018).
- Olcott, Martha Brill. 2004. "International Gas Trade in Central Asia: Turkmenistan, Iran, Russia and Afghanistan." Working Paper #28, May 2004, pp.1-40, Prepared for the Geopolitics of Natural Gas Study, a Joint Project of the Program on Energy and Sustainable Development at Stanford University and the James A. Baker III Institute for Public Policy of Rice University, <https://scholarship.rice.edu/bitstream/handle/1911/91496/international-gas-trade-in-central-asia-turkmenistan-iran-russia-and-afghanistan.pdf?sequence=1>, (Erişim Tarihi: 16.11.2018).

- Özkan, Selçuk. M. 2012. "İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'nin Takas Usulü Ticareti." *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, Yaz 2012, Sayı 34: 89- 96, <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/105844>, (Erişim Tarihi: 10.10.2018).
- Puri, Shivani and Ritzema, Tineke. 1999. "Migrant Worker Remittances, Micro-finance and the Informal Economy: Prospects and Issues." Working Paper N/21: 1-36, Enterprise and Cooperative Development Department, Social Finance Unit, International Labour Office, Geneva, http://www.ilo.int/wcmsp5/groups/public/@ed_emp/documents/publication/wcms_117997.pdf, (Erişim Tarihi: 02.01.2019).
- Sabah.com.tr. 2013. "Merkez'den 'Milli SWIFT' Atağı." Sabah Gazetesi Web Sitesi, Ekonomi Haberleri Web Sayfası, Giriş Tarihi: 28.5.2013 09:36, <https://www.sabah.com.tr/ekonomi/2013/05/28/merkezden-milli-swift-atagi>, (Erişim Tarihi: 02.01.2019).
- Schumacher, E. F. 1943. "Multilateral Clearing." *Economica*, New Series, Vol. 10, No. 38: 150-165, (May, 1943), <https://centerforneweconomics.org/wp-content/uploads/2018/01/E.-F.-Schumacher-Multilateral-Clearing-Economica-New-Series-Vol.-10-No.-38-May-1943-pp.-150-165.pdf>, (Erişim Tarihi: 28.12.2018).
- Sputniknews.com. 2018. "Rouble and Yuan Challenge US Dollar Hegemony - Financial Experts." Sputnik News Web Site, Analysis, Opinion Web Page, 19:48 - 28.11.2018 <https://sputniknews.com/analysis/201811281070208077-china-russia-currencies-dollar-hegemony/>, (Erişim Tarihi: 03.01.2019).
- Sputniknews.com. 2018. "US Accelerates Global De-Dollarisation by Cutting Iran From SWIFT – Economist." Sputnik News Web Site, Analysis, Opinion Web Page, 16:37 - 15.11.2018, <https://sputniknews.com/analysis/201811151069835518-dollar-iran-swift/>, (Erişim Tarihi: 03.01.2019).
- Staines, Nicholas. 2014. "De-Dollarization: A Cross-Country Perspective." IMF & Banco Nacional de Angola, Presentation, pp.1-27, 13 Maio 2014, Hotel Epic Sana, <http://www.bna.ao/uploads/%7Be893c25a-e2da-4935-a22d-2b3979fb6fed%7D.pdf>, (Erişim Tarihi: 16.11.2018).
- Tamirisa, Natalia T. 1998. "Exchange and Capital Controls as Barriers to Trade." IMF Working Paper, WP/98/81: 1-19, Monetary and Exchange Affairs Department, 1998, <https://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/wp9881.pdf>, (Erişim Tarihi: 16.11.2018).
- Tobin, James. 1999. "Keynote Adress in Annual World Bank Conference on Development Economics 1998." Edited by Boris Pleskovic, Joseph E. Stiglitz, pp. 63-75, April 1999, The World Bank Publications, Washington, USA. <http://documents.worldbank.org/curated/en/769861468765277458/pdf/multi-page.pdf>, (Erişim Tarihi: 16.11.2018).
- Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında Kanun. TPKKHK. 1930. Kanun Numarası: 1567, Kabul Tarihi: 20.02.1930, Resmî Gazete Tarihi: 25.02.1930, Resmî Gazete Sayısı: 1433. <http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.3.1567.doc>, (Erişim Tarihi: 02.01.2019).
- Türk Parası Kıymetini Koruma Hakkında 32 Sayılı Karara İlişkin Tebliğ (İhracat Bedelleri Hakkında) (2018-32/48). 2018. Resmî Gazete Tarihi: 04.09.2018, Resmî Gazete Sayısı: 30525, <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2018/09/20180904-2.htm>, (Erişim Tarihi: 02.01.2019).
- Vakifbank.com.tr. Anonim. "Muhabir Bankalar." Vakıfbank Web Sitesi, <https://www.vakifbank.com.tr/documents/muhabirbankalar.pdf>, (Erişim Tarihi: 28.12.2018).
- Woodruff, David. 1999. *Money Unmade: Barter and the Fate of Russian Capitalism*. Cornell University Press, USA.
- Yavuz, Hakan. H. 2009. "Kamu Borç Yönetiminde Yabancı Para Cinsinden Borçlanmanın Etkileri: Türkiye Örneği." *Maliye Dergisi*, Sayı 157: 277-292, Temmuz-Aralık 2009, https://dergiler.sgb.gov.tr/calismalar/maliye_dergisi/yayinlar/md/157/18.H.Hakan.YAVUZ.pdf, (Erişim Tarihi: 10.10.2018).